
Agnieszka Ogonowska
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ORCID: 0000-0001-6469-9242

Przemoc audialna – prolegomena do opisu zjawiska

Kulturowe i psychomedialne konteksty przemocy audialnej

Przemoc w ujęciu psychologicznym (Freud), kulturoznawczym (Bauman), socjologicznym (Bourdieu) czy antropologicznym (Mauss) łączy się często z opresyjnymi – względem jednostki – mechanizmami kultury¹. Kultura, np. w ramach psychoanalizy albo socjologii krytycznej, jest konceptualizowana jako pas transmisyjny, repozytorium treści i bodźców określonego rodzaju, praktyki legitymizacji specyficznych zachowań. Poprzez swoje instytucje, infrastruktury, procesy i praktyki, normy, reguły i konkretne osoby tzw. kultura dominująca determinuje indywidualne wzorce, postawy i upodobania kulturowe danej społeczności. Wpływa ona także na jednostkowe preferencje społeczne, sankcjonując uprzywilejowany status określonego zmysłu i powiązanych z nimi komunikatów i mediów. Legitymizowanie odbywa się w procesach socjalizacji pierwotnej i wtórnej, jawnej i ukrytej, w dominujących typach edukacji formalnej (Bourdieu i Passeron 2009), ale także poprzez komunikację sieciową, media społecznościowe, mobilne, rozliczne aktywności neoplemion w rzeczywistości medialnej (Maffesoli 2008).

¹ Chodzi m.in. o takie pozycje jak: Sigmund Freud. 2013. Kultura jako źródło cierpień. Jerzy Prokopiuk (przeł.). Warszawa; Zygmunt Bauman. 2013. Ponowoczesność jako źródło cierpień. Elżbieta Czerwińska, Renata Lis (przeł.). Warszawa; Marcel Mauss. 2001. Socjologia i antropologia. Marcin Król, Krzysztof Pomian, Jerzy Szacki (przeł.). Warszawa.

O ile hierarchia zmysłów w danym społeczeństwie czy grupie jest dosyć łatwo rozpoznawalna, np. poprzez analizę dominujących wytworów kulturowych oraz powiązanych z nimi praktyk społecznych, o tyle konieczność *rekonstrukcji*, czyli swoistej synchronizacji różnych bodźców w pojedynczym akcie poznania, często wymyka się bezpośredniej analizie. Dla przykładu, na finalną ocenę spektaklu muzycznego składają się różne typy doznań, z taktylnymi i zapachowymi włącznie (Moore 1999; Spitzer 2007). Holistyczne doświadczenie nie jest zatem wyłącznie kwestią swoistej synergii czy syntezy dominujących dla tego wydarzenia performatywnego bodźców audialnych i wizualnych, ale jawi się jako efekt multisensorycznej stymulacji receptorów. Efekt końcowy może być także kwestią preferencji zmysłowych konkretnej jednostki (Mass 2016).

Problematyką uprzywilejowanych zmysłów w danej kulturze i/lub okresie zajmują się badania z zakresu geografii i antropologii zmysłów czy ich historii oraz socjologii. Prowadzone są także studia porównawcze na gruncie badań kulturowych oraz różnic indywidualnych w kontekście psychologii i neurobiologii zmysłów (Howes 2022: 23–102). Jak zauważa David Howes:

Geografia zmysłów jest skoncentrowana na mapowaniu sensorycznej różnorodności w kontekście przestrzeni, zaś antropologia zmysłów śledzi różnorodność sensorycznego doświadczenia w różnych kulturach. Ta pierwsza koncentruje się tym, jak różne środowiska kształtują percepcję i jak przestrzeń staje się [konkretnym] miejscem poprzez sensoryczną interakcję z różnymi terenami, naturalnymi i wytworzonymi. W ramach tej drugiej perspektywy [antropologii zmysłów] nacisk jest położony na enkulturację zmysłów i na analizę sposobów, w jaki są one konstruowane i funkcjonują generując odmienne światy sensoryczne (Howes 2022: 23).

Recepcja i aktywny odbiór bodźców, czyli nie tylko ich „bierne” słuchanie, ale „aktywne” usłyszenie (Oliveros 2005) zachodzi w określonym kontekście czasoprzestrzennym, społeczno-kulturowym czy instytucjonalnym. Konteksty te wpływają na końcowy odbiór tego doświadczenia na różnych poziomach (np. afektywnym lub poznawczym) oraz w różnych kontekstach (np. estetycznym, muzykologicznym bądź ludycznym). Dla przykładu, odbiorca koncertu muzyki operowej może dokonać oceny swojego doświadczenia, odnosząc się do kategorii piękna i brzydoty, wiedzy o gatunku muzycznym i jego wykonawcy czy kategorii przyjemności lub jej braku. Ostateczny efekt, o którym tu mowa, jest także uzależniony od atrybutów jednostki, takich np. jak jej kompetencje audialne, preferencje audialne, wiek metrykalny, tolerancja na dźwięki określonego typu, ogólny stan zdrowia (Mass 2016; Cieszyńska-Rózek 2018; Mass 2016).

Tytułowe zjawisko – związane z wpływem społecznym, ale także przymusem, opresją i manipulacją – dotyczy zarówno konkretnych osób, jak i grup. Często wynika z określonych ról społecznych, np. uczniowie w szkole funkcjonują na co dzień w określonej „ramówce” edukacyjnej i są systematycznie wystawiani na specyficzny typ i poziom hałasu, zwłaszcza w przerwach między lekcjami. Korzystanie z audialnych technologii mobilnych (np. słuchawek) pozwala z jednej strony odseparować się od zewnętrznych źródeł dźwięku, z drugiej – dostarcza stymulacji audialnej określonego typu, często ze szkodą dla receptorów słuchu (Moore 1999). Opcja uwolnienia się od dźwięków otoczenia, chociażby dzięki wskazanym mobilnym mediom audialnym – może mieć także negatywne konsekwencje, np. pieszy lub rowerzysta ze słuchawkami w uszach jest całkowicie obojętny wobec wskazań innych użytkowników przestrzeni publicznej dotyczących bezpieczeństwa. Technologie dźwiękowe mogą też skutecznie monopolizować zarówno uwagę, jak i gust odbiorcy, iż staje się on obojętny na inne dźwięki, które składają się na pejzaż audialny konkretnego miejsca czy tzw. tożsamość audialną okolicy.

Warto wskazać także na performatywny – w znaczeniu Judith Butler (2008) – potencjał audialności, która wpływa na użytkowników m.in. za pośrednictwem powiązanych mediów, technologii i produktów. Dzięki owej performatywności przemoc audialna posiada potencjał kulturotwórczy i polityczny (Ogonowska i Stoch 2023). W ujęciach marksistowskich, do których nawiązuje nieklasyczny socjolog władzy, Pierre Bourdieu, autor koncepcji przemocy symbolicznej oraz habitusu, konflikt społeczny może być motorem postępu (Bourdieu 1991; 2005). Na poziomie jawnych zachowań politycznych audialność jest często wykorzystywana jako narzędzie odporu doświadcza-nych represji, np. protest songi, intencjonalne milczenie czy „wybuczanie” polityków, może też stanowić element manifestacji posiadanej władzy przez jej przedstawicieli, np. w kontekście zastraszania rebeliantów przez mundurowych (uruchamianie syren, bicie w werble, ostrzegawcze strzelanie w powietrze).

W ujęciu historycznym i antropologicznym zmysły są socjalizowane, doświadczenie zmysłowe zaś jest konstruowane nie tyle przez nasz umysł, ile w kontekście i w odniesieniu do uwarunkowań płciowych, genderowych, klasowych, etnicznych, rasowych (Howes 2023). To podejście, charakterystyczne choćby dla tzw. krytycznej antropologii zmysłów, kładzie nacisk na „podejrzliwą” i dekonstrukcyjną ocenę sposobów, w jakie społeczna hierarchia i toczące się konflikty oddziałują na aktualną hierarchię zmysłów i bieżącą interpretację konkretnych doznań. Chodzi także o mechanizmy osiągania społecznego konsensusu w tym względzie, np. uznanie, iż mamy zaufanie do konkretnego zmysłu jako źródła wiarygodnych informacji, a także o doświadczenie dysonansu między przekonaniami i preferencjami sensorycznymi jednostki a zapatrywaniem grupy społecznej, z którą się ona identyfikuje.

Sensoryczna epistemologia sytuuje się w centrum antropologii zmysłów, która z kolei otwiera badaczy na rozmaite modele sensoryczne, obowiązujące w różnych społecznościach i kulturach (Howes 2023; Voegelin 2024).

W ujęciu psychologicznym, np. neuropoznawczym, dominuje podejście nomotetyczne, transkulturowe i transhistoryczne, które bazuje na idei ogólnych uniwersalnych praw odnośnie do recepcji bodźców przez człowieka (Spitzer 2009; Cieszyńska-Rożek 2018). Tak zwane uniwersalia kognitywne oraz uniwersalne mechanizmy poznawcze są w tym ujęciu akcentowane jakby niezależnie od innych indywidualnych charakterystyk kulturowych czy aktualnych kontekstów społecznych, w jakich działa konkretny aktor społeczny (Ogonowska 2023).

W modelach poznawczych i neuropsychologicznych dla wypracowania ogólnych prawidłowości dominuje ujęcie neurotypowe. Temu właśnie modelowi podporządkowana jest mózgowa topografia poszczególnych zmysłów, osadzona w kontekście funkcjonalnym i strukturalnym (Spitzer 2007). Konteksty społeczne i historyczne czy kulturowo-polityczne uwarunkowania tych procesów nie są brane pod uwagę w takim stopniu jak w antropologii czy historii zmysłów, co czyni to pierwsze ujęcie – „w pojedynkę” – narzędziem niezbyt przydatnym do dalszej konceptualizacji tytułowego fenomenu. Należy jednocześnie zaznaczyć, iż wskazane ograniczenia tego modelu nie dyskredytują podejścia psychologicznego w całości. W dalszych analizach performatywnego potencjału przemocy audialnej dla przykładu wykorzystywane jest pojęcie wpływu społecznego czy socjalizacji pierwotnej i wtórnej, opisywane w badaniach z zakresu psychologii społecznej, socjologii czy politologii.

Przemoc i audialność

Zakres wpływu dźwięków na człowieka – w odniesieniu do przemocy audialnej – obejmuje różne poziomy: od behawioralnego przez afektywny po neuropoznawczy (Moore 1999; Spitzer 2007). Przemoc audialna „działa” także „pozajednostkowo”, relacyjnie, w ramach tzw. strategicznych działań komunikacyjnych w rozumieniu Jürgena Habermasa (Habermas 1999). Dla przykładu, oddziaływanie na zmysły odbiorcy staje się istotnym elementem planowanych działań i strategii, np. w ramach audiomarketingu (Jankowska 2024) czy audioporno. Zastosowane przez specjalistów strategie oddziaływania zostały opisane w tabeli 1.

Wykorzystanie dźwięku, gdy buduje emocjonalną więź z odbiorcą, wpływa zwykle pozytywnie na jego emocje i doznania, może stymulować pamięć bądź wyobraźnię oraz wpływać na pozytywne postawy społeczne wobec konkretnego produktu, twórcy, marki czy instytucji, a nawet konkretnej osoby (Jankowska 2004). Doświadczenie audialności określonego typu, np. głosu

członka rodziny, jest zapamiętywane na poziomie emocjonalnym i poznawczym, już na etapie rozwoju płodowego człowieka (Cieszyńska-Rożek 2018; Ogonowska 2024). Ponadto określony utwór muzyczny, a nawet specyficzny aspekt zastanego pejzażu audialnego miasta czy wsi – jako specyficzne formy kotwic pamięci – uruchamiają ciąg skojarzeń związanych z konkretną czasoprzestrzenią, samym miejscem lub jego bohaterami. Dźwięk ma więc duży potencjał konotatywny i denotatywny, także w swoim wariancie negatywnym, np. gdy przywołuje wspomnienia awersyjne i traumatyczne.

Audialność nie jest politycznie neutralna (Corey 2019; Goodman 2019). Wykluczenie w zakresie prawa do głosu, rozumiane literalnie i metaforycznie, jest jednak jedną z najczęściej opisywanych praktyk dyskryminacyjnych². Przemoc werbalna czy mowa nienawiści stanowią z kolei kluczowy aspekt badań psychologicznych dotyczących agresji międzyludzkiej. Milczenie zaś jest jedną z praktyk autodyscyplinarnych, która – stosowana jako rodzaj psychicznej przemocy w relacjach interpersonalnych – może się przekształcić we względnie dotkliwą formą kary oraz widomym znakiem społecznego odrzucenia. Milczenie i cisza, zwłaszcza ta świadomie i intencjonalnie kreowana, stają się nie tylko antynomicznym odpowiednikiem „zabierania głosu” i hałasu, ale także istotnym elementem audialności, który m.in. generuje jej potencjał sprawczy (Rath 2019). Istotnym aspektem jest też uprzedmiotowienie jednostek oraz ich wykluczenie z przestrzeni komunikacyjnych poprzez kwestionowanie ich prawa czy kompetencji do publicznego zaistnienia. Analiza ideologiczna przekazów audialnych lub audiowizualnych powinna zatem uwzględniać praktyki wykluczania wzmiankowane wcześniej.

Reżimy związane z zachowaniem ciszy mogą wykraczać poza aspekt *stricto* polityczny. Dla przykładu, dzieje się tak na podstawie prawa do ciszy związanego z nakładaniem czasoprzestrzennych restrykcji (czasowych i stałych) na zachowania, które mogą prowadzić do powstania niepożądanych dźwięków (np. strefa ciszy w czytelnicy czy zakaz hałasowania w lesie) (Bijsterveld 2019; Hogg 2019). W tym ostatnim przypadku chodzi o swoisty konformizm audialny, który np. umożliwia bezkonfliktowe współistnienie czy działanie osób w jednej czasoprzestrzeni. W zgodzie z ustaleniami psychologów społecznych odnośnie do klasycznej typologii konformizmu (Aronson 1998) można w tym kontekście wyróżnić także normatywny i informacyjny konformizm audialny. Pierwszy polega na powstrzymywaniu się od określonych zachowań audialnych w obawie przez karą społeczną lub w nadziei na otrzymanie nagrody; drugi zaś – na obserwowaniu zachowań oraz ich powielaniu w konkretnych sytuacjach społecznych innych osób. Na stronie

² W tym kontekście pojawia się też zjawisko samowykluczenia, np. osoby słabosłyszące niechętnie biorą udział w konwersacji. Audialność jest zatem istotnym aspektem kultury i sfery społecznej.

Teatru Łaźnia Nowa czytamy opis otwartego seminarium pt. „Cisza. Znaczenia i konteksty”:

W 1969 roku Rada Muzyczna UNESCO jednomyślnie przyjęła ustawę, która każdemu człowiekowi daje prawo do ciszy w miejscach prywatnych i publicznych, a naruszanie tego prawa uznano za pogwałcenie wolności osobistej. Działania Rady Muzycznej były reakcją na hipertrofię dźwięków, szczególnie mocno doświadczaną w miastach. Zmniejszające się obszary ciszy i spokoju (tzw. galenosfery) od nadmiaru szkodliwych dźwięków (hałasu) stały się poważnym problemem medycznym, społecznym i politycznym³.

Znacząca część treningu społecznego, a szerzej: procesów socjalizacji, dotyczy też kontroli dźwięków powiązanych z fizjologią ludzkiego ciała (Nicholas 2010). Związane z tym reżimy są silnie uwarunkowane kulturowo, społecznie, a nawet politycznie.

Reżimy audialne dotyczą także praktyk instytucjonalnych (np. w muzeach, galeriach) adresowanych do osób nieneurotypowych (np. w spektrum autyzmu) celem umożliwienia im efektywniejszego kontaktu z dziełem sztuki lub artefaktem kulturowym.

Przemoc audialna a przemoc symboliczna

Tytułowa przemoc audialna jest zarówno zjawiskiem, jak i procesem, które łączą się z takimi kategoriami jak: wpływ, władza, opresja, relacje asymetryczne, dominacja i submisja. Jak konstatuje Pierre Bourdieu, autor pojęcia „przemoc symboliczna”:

Przemoc symboliczna stanowi przymus, realizowany tylko za pośrednictwem zgody, której zdominowany nie może nie udzielić dominującemu (a więc zgody na dominację), ponieważ, aby nad tym się zastanawiać i zastanawiać się nad sobą, albo ściślej aby zastanawiać się nad swoją relacją z nim, może posługiwać się jedynie narzędziami poznawczymi, które posiada wspólnie z dominującym, narzędziami, które będąc jedynie wcieloną formą struktury relacji dominacji, ukazują tę relację jako naturalną; albo, innymi słowy, ponieważ schematy, jakimi posługuje się, aby postrzegać i oceniać siebie albo aby postrzegać i oceniać dominujących (wysoki/niski, męski/żeński, biały/czarny), są wytworem wcielenia znaturalizowanych klasyfikacji, których wytworem jest jego społeczny byt (Bourdieu 2006: 242).

³ Informacje odnośnie do ustawy dotyczącej prawa do ciszy można znaleźć wraz z dodatkowymi komentarzami na stronie: <https://www.laznianowa.pl/wydarzenie/cisza-znaczenia-i-konteksty> (dostęp: 22.11.2024). Seminarium odbyło się – jak wynika z opisu zamieszczone na stronie teatru – w 2023 r.

Przemoc audialna jest podtypem przemocy symbolicznej i kulturowej. Może wystąpić incydentalnie lub jako element bardziej rozbudowanej polityki społecznej. Uruchomienie przemocy audialnej może mieć charakter intencjonalny lub też stanowić efekt nieuświadomionych reprodukcyjnych zachowań kulturowych, które zostały wcześniej wyuczone, zinternalizowane przez jednostkę w procesie socjalizacji (np. w rodzinie czy w szkole) (Bourdieu i Passeron 2012).

O ile jednak przemoc symboliczna i jej wybrane podtypy, np. przemoc ikoniczna, zostały poddane refleksji (Wilk, red., 2001; Ogonowska 2004), o tyle zwrot audialny, i szerzej: sensoryczny, w badaniach medioznawczych i kulturowych, od lat 90. XX w. (Howes 2023) obliuguje akademików do podejmowania rozważań nad przemocą audialną – choćby z uwagi na wzrost liczby produktów tego typu oraz potencjalną siłę ich oddziaływania w kluczowych sektorach współczesnego życia społecznego (od polityki po marketing i praktyki religijne).

Podjęcie takich interdyscyplinarnych badań wymaga oczywiście konceptualizacji istoty samego dźwięku oraz jego związków z innymi fenomenami społecznymi, kulturowymi, politycznymi i komunikologicznymi (Bull, red., 2019). Dla przykładu, Thomas Porcello i Justin Patch proponują następujące ujęcia tej problematyki: dźwięk a pejzaże audialne (elementy pożądane, np. cisza, i niepożądane, np. hałas); semiotyka głosu; formy ujawniania się dźwięku poprzez tekst i w tekście; komponowanie dźwięku w projektach artystycznych i kulturowe uwarunkowania tego procesu twórczego (Porcello i Patch 2022).

Powrót do produktów i mediów audialnych jest także efektem większej mobilności i wielozadaniowości oraz lapidarności (w) komunikacji⁴. Przekaz audialny nie jest w takim stopniu absorbujący dla zmysłów, jak jego wersja wizualna. Wystarczy porównać dwie czynności: czytanie tekstu i słuchanie tego samego tekstu w formie audiobooka. Audialność pozwala „uwolnić działanie” na poziomie motorycznym, motywuje do multitaskingu.

Osobnym zagadnieniem, bardziej natury psychologicznej i neuropoznawczej, neurologicznej, jest odpowiedź na pytanie o indywidualną podatność lub odporność na przemoc audialną i ich uwarunkowania (np. w odniesieniu do mizofonii czy przebodźcowania) (Siepsiak i Dragan 2019). Z drugiej strony, gdy mowa o deprywacji audialnej – brak właściwych kontaktów społecznych, w tym uczestnictwa w procesach komunikacji werbalnej, w krytycznych okresach rozwoju dziecka może skutkować opóźnieniem kluczowych sfer jego rozwoju (Cieszyńska-Rożek 2018). Z kolei brak doświadczeń audialnych określonego typu, np. kontaktu z muzyką czy naturalnym środowiskiem

⁴ Istotnym aspektem współczesnych badań komunikologicznych jest wpływ nowych mediów na komunikację społeczną, por. Nowe lapidarności. *Kultura Współczesna* 2/2024.

bogatym w dźwięki, wpływa na habitus jednostki i jej późniejsze kompetencje oraz gusta kulturowe (Bourdieu 2005).

Nie ulega wątpliwości fakt, iż pejzaże audialne jako element środowiska życia, wraz z ich infrastrukturą medialną, ma *matrix* sposób, w jaki doświadczamy dźwięków dyskursywnych i pozadyskursywnych i w jaki się nimi posługujemy w różnych procesach komunikacji społecznej, artystycznej (z uwagi na jej cel) czy zmediatyzowanej (biorąc pod uwagę specyficzne środki i kanały komunikacji).

Dźwięk w kontekście i w kontraście do ciszy, waloryzowanej zwykle pozytywnie, jest relatywnie wyrazistym dystraktorem i wywołuje – przynajmniej na początku – odruch orientacyjny. Dźwięk przełamuje „ciszę”. W obliczu nadmiaru dźwięków pojawia się jednak obrona – desensytyzacja; w odpowiedzi zaś na ich niedobór lub wręcz depryzację – halucynogenne tworzenie namiastki dźwięków na poziomie procesów mózgowych. W deprywacji sensorycznej okresu prenatalnego oraz wczesnego dzieciństwa upatruje się jednej z przyczyn powstawania zaburzeń sensorycznych u dzieci (Cieszyńska-Rożek 2018). Jak konstatują specjaliści z zakresu logopedii i audiofonii:

Badania nad spostrzeganiem dźwięku wchodzą w zakres problematyki percepcji dźwięków mowy i otoczenia. W sytuacji gdy do ośrodkowego układu nerwowego przez dłuższy czas nie dociera wystarczająco wiele bodźców, dochodzi do stopniowej utraty umiejętności ich przetwarzania. Zaburzenia w tym zakresie powodują zjawisko deprywacji słuchowej, która manifestuje się trudnościami w odbieraniu dźwięków na drodze słuchowej, rozumieniu mowy a także w konsekwencji porozumiewaniu się międzyludzkim (Kostecka i Kurkowski 2012: 95).

Istotnym aspektem współczesnych wojen hybrydowych i niekonwencjonalnych jest też broń soniczna (Goodman 2012) i technologie typu LRAD (*Long Range Acoustic Device*).

Przychodzimy na świat, uwalniając się od relatywnie głośnego środowiska biologicznego w łonie matki. Śmierci towarzyszy stopniowy zanik intencjonalnych procesów życiowych, lecz biologiczne toczą się one nawet po śmierci i uruchamiają swą własną „melodię” (Aries 1992).

Tytułowa przemoc audialna może przyjmować formę jawną, często legitymizowaną, a także postać ukrytą, która z kolei wpisana jest w rozmaite dominujące polityki kulturowe czy edukacyjne. Warto zauważyć, iż obok tzw. uniwersalnych dystraktorów audialnych⁵ pojawiają się bodźce i narracje słuchowe, które są specyficznie, często odmiennie waloryzowane przez poszczególne jednostki. W odniesieniu do obu tych form możemy mówić

⁵ Do dystraktorów najgroźniejszych dla dobrostanu jednostki należą takie, które wywołują uszkodzenia mechaniczne słuchu.

o reżimach odbioru (Stockfelt 2010; Nożyński 2017) produkcji i redystrybucji różnych przekazów audialnych, jawnych lub ukrytych regułach użycia istniejącej infrastruktury technologicznej, komunikacyjnej oraz powiązanych z nimi konkretnych narzędzi i mediów, dominujących standardów ich produkcji, interpretacji czy samego odbioru.

Mechanizmy i typy przemocy audialnej

Wśród kluczowych mechanizmów czy typów przemocy audialnej można wyróżnić: **u w i e d z e n i e** na poziomie realizacji i podejmowanego w wypowiedzi tematu (jako główna strategia np. w audioporno czy w audiomarketingu); **deprywację selektywną** lub **zgeneralizowaną**; **warunkowanie zachowań** poprzez bodźce audialne; **nadekspozycję na dystraktory audialne** wywołujące dyskomfort lub negatywne emocje; **stymulację sensoryczną** i **torowanie uwagi** na określony typ dźwięków.

Tabela 1. Mechanizmy przemocy audialnej i ich charakterystyka

Mechanizmy przemocy audialnej	Charakterystyka zjawiska
Uwiedzenie	Cechy wokalne głosu, np. lektora, aktora dubbingującego, decydują o atrakcyjności przekazu; sposób akcentowania poszczególnych partii tekstu wspomaga zaangażowanie odbiorcy, głównie na poziomie emocjonalnym i poznawczym
Deprywacja selektywna lub zgeneralizowana (niespecyficzna, uogólniona)	W odniesieniu do sfery audialnej – wybiórcze lub całkowite pozbawienie kontaktu jednostki z bodźcami audialnymi
Warunkowanie zachowań (klasyczne i instrumentalne)	Wykorzystywanie bodźców audialnych – pozytywnych i awersyjnych – w procesach uczenia się
Nadekspozycja na dystraktory audialne	Zwykle intencjonalne stworzenie sytuacji, w której jednostka doznaje przebodźcowania lub jest wystawiona na oddziaływanie awersyjnych bodźców audialnych
Stymulacja sensoryczna	„Aplikowanie” określonych bodźców audialnych celem stymulacji rozwoju jednostki, np. włączanie muzyki lub tzw. mówienie do brzucha w okresie prenatalnym
Torowanie uwagi	Bodziec audialny skupia uwagę odbiorcy, tzw. efekt nowości wywołuje odruch orientacyjny

Źródło: opracowanie własne.

Uwiedzenie audialne jawi się jako mechanizm wykorzystywany w przekazach audialnych i audiowizualnych – także w odniesieniu do tzw. mediów tła i mediów towarzyszących. Odnosi się do sposobu modulacji głosu, artykulacji, intonacji oraz rytmiki wypowiedzi, które determinują atrakcyjność przekazu dla różnych grup odbiorców. W kontekście audialnym strategia ta opiera się na wykorzystywaniu specyficznych cech wokalnych (np. barwy głosu, tempa mówienia, melodii zdań), które mogą wywoływać określone reakcje emocjonalne i poznawcze u odbiorcy. Uwiedzenie audialne jest szczególnie często wykorzystywane w reklamie, filmach erotycznych oraz w dubbingu, gdzie intencjonalne akcentowanie wybranych partii tekstu zwiększa immersję i podatność jednostki na treści perswazyjne.

Drugi z wymienionych mechanizmów, czy deprywacja selektywna lub zgeneralizowana (niespecyficzna, uogólniona), polega na ograniczeniu lub całkowitym pozbawieniu jednostki dostępu do bodźców dźwiękowych. Deprywacja może przyjmować charakter selektywny, gdy eliminowane są wybrane kategorie dźwięków, np. w celach eksperymentalnych lub w strategiach kontroli informacyjnej. W formie zgeneralizowanej odnosi się do całkowitego odcięcia jednostki od audialnych stymulantów, co może prowadzić do zaburzeń percepcyjnych, emocjonalnych i poznawczych. W kontekście psychologii sensorycznej udowodniono, że długotrwała deprywacja audialna negatywnie wpływa na funkcje poznawcze i może prowadzić do zwiększonej wrażliwości na bodźce po przywróceniu ekspozycji.

Trzeci mechanizm, znany w psychologii jako warunkowanie zachowań (klasyczne i instrumentalne), wykorzystuje bodźce dźwiękowe jako elementy oddziałujące na zachowania jednostki. W warunkowaniu klasycznym dźwięk pełni rolę bodźca skojarzeniowego, który w procesie uczenia się prowadzi do wytworzenia określonych reakcji. Przykładem może być efekt Pawłowa, w którym do neutralnego bodźca dźwiękowego (np. dzwona) przypisane zostaje znaczenie sygnalizacyjne. W warunkowaniu instrumentalnym dźwięki mogą być zarówno wzmocnieniem pozytywnym (np. pochwała werbalna), jak i negatywnym (np. nieprzyjemny dźwięk jako kara), co prowadzi do kształtowania określonych zachowań w dłuższej perspektywie.

Czwartym mechanizmem jest nadekspozycja na dystraktory audialne, która odnosi się do intencjonalnego lub przypadkowego wystawienia jednostki na nadmiar bodźców audialnych o charakterze rozpraszającym lub awersyjnym. Efektem może być przebodźcowanie sensoryczne, które prowadzi do zaburzeń koncentracji, zwiększonego poziomu stresu oraz zmniejszonej zdolności przetwarzania informacji. W warunkach środowiska pracy lub edukacji nadmierna ekspozycja na hałas i inne zakłócenia audialne może negatywnie wpływać na efektywność poznawczą i regulację emocjonalną jednostki.

Piąty mechanizm przemocowy to stymulacja sensoryczna. Charakteryzuje się wykorzystaniem określonych bodźców dźwiękowych w celu stymulacji procesów rozwojowych i poznawczych jednostki. Przykładem jest prenatalna ekspozycja na dźwięki muzyczne (mówienie do brzucha) oraz audialna stymulacja niemowląt i dzieci w okresie postnatalnym, która może wspierać rozwój neuronalny, umiejętności językowe oraz regulację emocjonalną. W kontekście terapii i edukacji mechanizm ten znajduje zastosowanie w muzykoterapii oraz w technikach wspomagających rozwój mowy i funkcji poznawczych.

Szósty mechanizm został określony w artykule jako torowanie uwagi (audialne primingowanie). Efekt torowania audialnego odnosi się do mechanizmu, w którym bodźce dźwiękowe kierunkują uwagę odbiorcy i zwiększają jego podatność na percepcję określonych treści. Zjawisko to jest obecne w strategiach reklamowych, edukacyjnych i terapeutycznych w celu wywołania pożądaných reakcji poznawczych i behawioralnych. Efekt nowości dźwiękowej, prowadzący do odruchu orientacyjnego, powoduje, że organizm automatycznie rejestruje i analizuje nowy bodziec, co może być wykorzystywane do kontrolowania uwagi i procesów decyzyjnych.

Co warto podkreślić, wiele z tych mechanizmów można stosować także w celu poprawy jakości życia i podnoszenia poziomu specyficznych kompetencji. W wariantcie pozytywnym uwiedzenie realizowane przy wykorzystaniu ciekawego tembru głosu może pomóc osobie z deficytem uwagi skoncentrować się na przekazie audialnym. Podobnie dep r y w a c j a s e l e k t y w n a w przypadku dzieci z problemami rozwojowymi, np. w spektrum autyzmu, pozwala im skupić się na językowych formach komunikacji społecznej przy eliminacji innych pozadyskursywnych dźwięków z otoczenia. Stymulacja sensoryczna poprzez muzykę lub komunikaty werbalne pozwala pobudzić konkretne ośrodki recepcji mowy i dźwięku w mózgu, co ma ogromne znaczenie w terapii neurologopedycznej (np. osób z afazją). Torowanie uwagi, które wyzwala odruch orientacyjny w wielu działaniach edukacyjnych i terapeutycznych, staje się zaś początkiem tworzenia wspólnego pola uwagi i działania.

W stronę podsumowania

Z jednej strony artykuł wpisuje się w trwające od kilku dekad szeroką i interdyscyplinarną dyskusję odnośnie do świata zmysłów, ich znaczenia i funkcji oraz wzajemnych relacji w ujęciu antropocentrycznym. Z drugiej – wskazuje na często niedostrzegalne zjawisko negatywnego wpływu audialności na człowieka. Kolonizacja przestrzeni publicznej, od dźwięków określonego rodzaju po bardziej rozbudowane narracje audialne, które motywują nas

do konkretnych działań, to przykład powszechnie spotykanej przemocy audialnej. Jej obecność jest łatwo zauważalna zarówno w różnych typach otwartej i zamkniętej przestrzeni publicznej, jak i odmiennych formach – stałych (np. mechaniczny odgłos prac wentylatorów), cyklicznych (np. zegary wybijające kolejne godziny), losowych (np. odgłos karetki pogotowia w danej części miasta). Do wielu z tych dźwięków się wprawdzie adaptujemy, niemniej jednak zawsze wywierają one wpływ na aktywację naszego organizmu czy sprawność procesów poznawczych. Przemoc audialna może prowadzić do przeciążenia sensorycznego, ale może też efektywnie wpływać na postawy, emocje, uczucia i zachowania odbiorców w odniesieniu do takich mechanizmów, jak uwiedzenie, torowanie uwagi czy warunkowanie zachowań. Choć dyskusja odnośnie do zwrotu audialnego w kulturze wciąż dynamicznie się rozwija, co najmniej od przełomowego artykułu Wolfganga Welscha (Welsch, 2001), to dalsze interdyscyplinarne badania, zwłaszcza na gruncie krytycznej antropologii audialnej, kulturoznawstwa medialnego czy medioznawstwa stosowanego, z pewnością przyczynią się do bardziej owocnej konceptualizacji tytułowego zjawiska oraz do rozwoju badań naukowych powiązanych z nim bezpośrednio.

Bibliografia

- Ariès Philippe. 1992. Człowiek i śmierć. Eligia Bąkowska (przeł.), Warszawa.
- Aronson Elliot. 1998. Człowiek istota społeczna. Józef Radzicki (przeł.). Warszawa.
- Bijsterveld Karin. 2019. Sound Waves of Protest: Noise Abatement Movements. W: The Routledge Companion to Sound Studies. Michael Bull (red.). New York. 81–89.
- Bourdieu Pierre. 2005. Dystynkcja. Społeczna krytyka władz sądzenia. Piotr Biłos (przeł.). Warszawa.
- Bourdieu Pierre. 1991. Language and Symbolic Power. Cambridge.
- Bourdieu Pierre. 2006. Medytacje pascaliańskie. Krzysztof Wakar (przeł.). Warszawa.
- Bourdieu Pierre, Passeron Jean-Claude. 2012, Reprodukcyjność. Elementy teorii systemu nauczania. Elżbieta Newman (przeł.). Warszawa.
- Butler Judith. 2008. Uwikłani w płęć. Feminizm i polityka tożsamości. Karolina Krauska (przeł.). Warszawa.
- Cieszyńska-Rożek Jagoda. 2018. Neurobiologiczne podstawy rozwoju poznawczego. 1. Słuch. Kraków.
- Corey Aly W. 2019. Sounding Out Racial Difference W: The Routledge Companion to Sound Studies. Michael Bull (red.). New York. 99–109.
- Goodman Steve. 2012. Sonic Warfare: Sound, Affect and Ecology of Fear. Cambridge.
- Habermas Jürgen. 1999. Teoria działania komunikacyjnego. 1. Andrzej Maciej Kaniowski (przeł.) Warszawa.
- Hogg Bennett. 2019. Geographies of Silence. W: The Routledge Companion to Sound Studies. Michael Bull (red.). New York. 166–176.

- Howes David. 2023. *Sensorial Investigation: A History of Senses in Anthropology, Psychology, and Law*. Pennsylvania.
- Howes David. 2022. *The Sensory Studies Manifesto. Tracking the Sensorial Revolution in the Arts and Humans Sciences*. Toronto–Buffalo–London.
- Hurtaut Pierre Thomas Nicholas. 2010. *Sztuka pierdzenia. Esej teoriofizyczny i metodyczny na użytek konstypantów, smutasów, ponuraków, dam melancholijnych oraz wszelkich niewolników przesądu. Z dodaniem Dziejów księcia Pierdziwiatra i królowej Amazonek, czyli O początkach szambiarzy*. Krzysztof Rutkowski (przeł.). Gdańsk.
- Jankowska Martyna. 2024. „Audiobranding w erze mediów społecznościowych”. *Studia de Cultura* nr 16(3). 75–85.
- Kostecka Anna, Kurkowski Zbigniew Marek. 2012. „Zjawisko deprywacji słuchowej u osoby dorosłej z postlingwalnym ubytkiem słuchu. Studium przypadku”. *Nowa Audiofonologia* nr 1(3). 95–106.
- Mauss Marcel. 1973. *Sposoby posługiwania się ciałem*. W: Mauss Marcel. *Socjologia i antropologia*. Marcin Król, Krzysztof Pomian, Jerzy Szacki (przeł.). Warszawa. 538–566.
- Maffesoli Michel. 2008. *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*. Warszawa.
- Mass Violet F. 2016. *Uczenie się przez zmysły*. Dorota Szatkowska (przeł.). Gdańsk.
- Moore Brian C.J. 1999. *Wprowadzenie do psychologii słyszenia*. Aleksander Sęk, Ewa Skrodzka (przeł.). Warszawa.
- Nożyński Szymon. 2017. *Teoretyczne i praktyczne sposoby słuchania muzyki wybrane z literatury muzycznej*, W: *Sposoby słuchania*. Marcin Olejniczak, Tomasz Misiak (red.). Konin.
- Ogonowska Agnieszka, Stoch Magdalena. 2023. „Kulturoznawstwo medialne, czyli o wytwarzaniu wiedzy społecznie użytecznej. Mapowanie pola badawczego oraz istniejących praktyk (cyber)kulturowych”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura* t. 15(1). 113–126. <https://doi.org/10.24917/20837275.15.1.9> (dostęp: 5.05.2024).
- Ogonowska Agnieszka. 2023. „Bez obrazu, czyli seriale audio. Problematyka kreacji świata przedstawionego i jego recepcji”. *Studia Filmoznawcze* nr 44. 131–143.
- Ogonowska Agnieszka. 2024. „Kompetencje audialne w kulturze cyfrowej 3.0. Wybrane ujęcia, konteksty i metody badawcze”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura* t. 16(2). 19–32.
- Ogonowska Agnieszka. 2004. *Przemoc ikoniczna. Zarys wykładu*. Kraków.
- Oliveros Pauline. 2005. *Deep Listening. A Composer's Sound Practise*. Bloomington.
- Rath Richard Cullen. 2019. *Silence and Noise*. W: *The Routledge Companion to Sound Studies*. Michael Bull (red.). New York. 73–80.
- Siepsiak Marta, Dragan Wojciech. 2019. „Misophonia – a Review of Research Results and Theoretical Concepts”. *Psychiatria Polska* nr 53(2). 447–458.
- Spitzer Manfred. 2007. *Jak uczy się mózg?* Małgorzata Guzowska-Dąbrowska (przeł.). Warszawa.

- Stockfelt Ola. 2010. Odpowiednie sposoby słuchania. W: Kultura dźwięku. Teksty o muzyce nowoczesnej. Christoph Cox, Daniel Werner (red.). Julian Kutyla et al. (przeł.). Gdańsk. 120–126.
- Voegelin Salomé. 2024. „Sonic Epistemologies: Confrontations with the Invisible”. *Open Philosophy* nr 7. 1–13.
- Welsch Wolfgang. 2001. Na drodze do kultury słyszenia? Krystyna Wilkoszewska (przeł.). W: *Przemoc ikoniczna czy „nowa widzialność”*? Eugeniusz Wilk (red.). Katowice. 56–74.
- Wilk Eugeniusz (red.). 2001. *Przemoc ikoniczna czy „nowa widzialność”*? Katowice.

Streszczenie

Celem artykułu jest konceptualizacja zjawiska przemocy audialnej, jej typów i mechanizmów w odniesieniu do fenomenu przemocy symbolicznej, cech współczesnej cywilizacji medialnej oraz atrybutów środowiska życia, które wyznaczają ramy kulturowych zachowań człowieka. W przeciwieństwie do przemocy ikonicznej przemoc audialna może przyjmować zarówno formę jawną, jak i ukrytą, ale sposób i zakres oraz siła oddziaływania ich obu zależą m.in. od jednostki i jej kompetencji audialnych i kulturowych jednostki, wieku metrykalnego, podatności i tolerancji na dźwięki różnego typu, stopnia audialnego nasycenia w środowisku życia, kulturowych standardów, które wyznaczają reżimy nadawania i odbioru dźwięków.

Auditory Violence: A Prolegomenon to the Description of the Phenomenon

Abstract

This article aims to describe the phenomenon of auditory violence, its types and mechanisms, in relation to symbolic violence, the characteristics of contemporary media civilization, and the features of the living environment that shape cultural human behavior. In contrast to iconic violence, auditory violence may take both overt and covert forms. The manner, scope, and intensity of its impact depend, among other factors, on an individual's auditory and cultural competence, chronological age, sensitivity and tolerance to various types of sounds, the level of auditory saturation in their environment, and cultural norms regulating the transmission and reception of sound.

Słowa kluczowe: przemoc audialna, przemoc symboliczna, audiosfera

Keywords: auditory violence, symbolic violence, audiosphere

Agnieszka Ogonowska, prof. dr hab. – absolwentka psychologii (1999, Wydział Filozoficzny UJ; ścieżka specjalizacyjna: psychologia kliniczna dzieci i młodzieży); absolwentka kulturoznawstwa (2001, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej UJ); absolwentka Studium Zarządzania i Biznesu UJ (2001, Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej UJ, Katedra Ekonomii Stosowanej) oraz London School of Accountancy (2004). Ukończyła również Dwuletnie Podyplomowe Kwalifikacyjne Studia Logopedyczne (UP) oraz Podyplomowe Studia Neurologopedyczne (UP). W 2015 r. uzyskała tytuł naukowy profesora nauk humanistycznych. Kierowniczką Katedry

Mediów i Badań Kulturowych w Instytucie Filologii Polskiej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Dyrektorka Ośrodka Badań nad Mediami IFP UKEN oraz Zespołu Badań ds. Psychologii Mediów i Edukacji Medialnej w ramach Ośrodka Badań nad Mediami. Współzałożycielka i pierwsza prezeska Polskiego Towarzystwa Edukacji Medialnej. Współpracowniczką Polskiego Komitetu ds. UNESCO. Ekspertka Komisji Europejskiej oraz NCBR. Autorka książek z zakresu edukacji medialnej, kompetencji cyfrowych, komunikacji społecznej, komunikacji wizualnej, uzależnień medialnych, cyberpsychologii, psychologii mediów i nowych mediów cyfrowych oraz psychologii mediów społecznościowych.